

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ КРАСА В ІДІОЛЕКТІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

У статті окреслено основні засади вивчення ідіолекту В. Винниченка в сучасній лінгвістичній парадигмі. Обґрунтовано лінгвістичну сутність поняття «концепт», схарактеризовано концептосферу ідіолекту автора крізь призму синтезу загальнонаціональної та індивідуальної свідомості, засобів та способів вербалізації концепту краса, що репрезентує самобутні риси системи образних складників ідіолекту письменника.

Ключові слова: В. Винниченко, ідіолект, концепт, краса, концептосфера, вербалізація.

У кінці ХХ і на початку ХХІ ст. пріоритетними напрямками мовознавчих студій стали лінгвістична когнітологія, лінгвокультурологія, етнолінгвістика, психолінгвістика, антропоцентризм, дискурсознавство тощо. Ці науки прийшли на зміну системно-структурному аспектові вивчення різнорівневих мовних одиниць, який панував у середині минулого століття. Згадувані дисципліни актуалізували ті парадигми, що переорієнтувалися з об'єктів вивчення (мовні одиниці в системі систем та мовні явища) на суб'єкта пізнання світу, мовця – людину, де провідними стають такі поняття, як «лінгвально-ментальний комплекс», «мовна особистість», «ментальність», «національна картина світу», «концепт», «концептосфера», «оцінка», «емоція», «експресивність» тощо [2; 3; 4; 7; 9].

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки наявні досягнення в царині лінгвістичної когнітології, аксіологічної культурології уможливають застосування нових методик концептуального аналізу художніх просторів, спрямованих на виокремлення індивідуально-авторських концептосфер, виявлення особливостей їхньої мовної репрезентації, вербального втілення у творчості окремого письменника [1; 2; 3; 8].

Концептосфери низки письменників і поодинокі концепти в їхніх ідіолектах ґрунтовно проаналізовано в працях таких мовознавців, як С. Я. Єрмоленко, Н. М. Сологуб, С. П. Бирик, М. В. Скаб, Н. Д. Арутюнної, А. Вежицької, О. С. Кубрякової, О. О. Селіванової, Н. О. Мех, Г. М. Сюти та інших учених.

До важливих проблем належить співвідношення термінів: «лексичне значення» і «концепт», «слово» і «концепт», «поняття» і «концепт». Висвітлює ці поняття відоме вчення О. О. Потебні про внутрішню форму слова як складника його трирівневої структури, що охоплює «зміст (або ідею) та відповідає чуттєвому образу чи розвинутому з нього поняттю; внутрішню форму, образ, який указує на цей зміст, що відповідає уявленню (котре теж має значення як символ, натяк на певну сукупність чуттєвих сприймань або на поняття), і, нарешті, зовнішню форму, у якій об'єктивується... образ» [8, с. 145].

До актуальних, хоча й надзвичайно складних проблем сучасного мовознавства, належить створення, моделювання «повного портрета» мовної особистості. Труднощі пов'язані зі складністю самого об'єкта дослідження: необхідністю синтезу відомостей, представлених у діахронії, жанровою специфікою творів, проблемою залучення до аналізу повного обсягу створених мовною особистістю текстів тощо [7, с. 99]. У зв'язку з тим, що формування «повного портрета» (ментально-лінгвального комплексу) триває впродовж усього життя особистості, багатство її концептосфери залежить від життєвого шляху (подій, що відбувалися, процесів соціологізації, формування світоглядних переконань, системи цінностей тощо).

Щоб встановити інформаційне наповнення концепту, з'ясувати його роль і місце в індивідуальній мовній картині світу письменника, передусім необхідно визначити, яких значеннєвих планів набув аналізований концепт у контексті художнього твору, який вплив на його структурування мали чинники формування свідомості автора, особливості його світосприйняття й мовомислення. У концептопросторі художніх текстів одні концепти

інтегрують інші концепти, слугують їхніми регуляторами й фільтрами, реалізуючи у творі авторський задум [9, с. 247].

Концептосфера В. Винниченка – це синтез загальнонаціональної та індивідуальної свідомості, сукупність суспільних, культурологічних, наукових, релігійних чинників, які формують найбільш значущі морально-етичні цінності, репрезентують національно-культурний менталітет автора. Цікаво простежити, як формувалися та вербалізувалися культурно-національні феномени в ідіолекті письменника, що стало підґрунтям і результатом усієї його духовної і творчої активності.

Дослідженню мовотворчості В. Винниченка присвячені кандидатські дисертації Г. П. Лукаш, Л. О. Науменко, В. Б. Білоуса, статті В. М. Русанівського, Л. П. Дідківської, Н. П. Плющ, Т. І. Гундорової, Н. Г. Сидяченко, Л. І. Шевченко, О. В. Болух, О. А. Мороз, Н. В. Устенко та праці інших науковців.

Індивідуальність, специфічність вербалізації тріади «істина – добро – краса», як й інших складників концептосфери ідіолекту В. Винниченка, сприяли формуванню нового світобачення й мовомислення, акцентували увагу на оригінальності висловлень, що завжди є результатом копіткого добору і творчого використання насамперед лексико-семантичних явищ національної мови, їхнього ситуативно-функціонального навантаження в художньому тексті.

Актуалізований В. Винниченком в українській літературі концепт *краса* і сміливо введений митцем у європейський контекст не знаходить максимально повної об'єктивації в художніх просторах його творів, оскільки соціум, що репрезентує індустріалізоване суспільство початку ХХ століття, віддає «перевагу рабу товару, рабу, що прагне лише матеріальних цінностей, над рабом краси». За такої умови «людство утверджує дуже специфічний, протиприродний спосіб життя: односпрямована людина свідомо ставить себе у рамки шаленої гонитви у житті», окрім цього, «формування соціальних проектів на базі концепту краси ускладнює ще одна обставина: починаючи з «порогу ХХ ст.», категорія прекрасне у мистецтві (як і загалом краса у житті) відтісняється «з першого плану»... падає, зміщуючись до зацікавлення огидним» [5, с. 51].

Аналіз мовомислення автора, здійснений на матеріалі оповідання «Раб краси», виявив, що винесений у заголовок концепт – це один із домінантних складників концептосфери В. Винниченка. В оповіданні концепт *краса* втілений у словоформах *краса* (16 слововживань), *краси* (43 слововживання), *красу* (28 слововживань). Згадуване оповідання містить змістові плани, що моделюють мовну картину світу автора на основі концепту *краса*, спроектованого на ідеологемний рівень. Тут домінують мистецькі інтенції, інші форми й вияви *краси*, серед яких панівна роль належить музиці, метафоризованій у художніх текстах оповідання: *З саду лилась музика, мрійна, ніжна, ласкава. Дядько Софрон одійшов далі... Довго стояв він; і потроху жовте лице його ставало м'якше, ніжніше, ніби та музика гладила його по лиці і стирала з його жорстке, уперте, злорадне* (КС, с. 366).

Спостереження над засобами та способами вербалізації концепту *краса* на матеріалі всього художнього доробку В. Винниченка виявили, що митець як «типовий модерніст-філософ» (А.Шамрай) репрезентує власну теорію *краси*. Ця теорія визначена й кваліфікована дослідниками через низку ідіостильових, текстових парадигм. Із-поміж них до домінантних належать: 1) антропологізація простору як форма заперечення «нульової точки буття» («Краса і сила»); 2) жіноча краса в просторі цивілізації ілюзій: пошук статусу після «смерті Бога»; 3) гримаси танатологічного: «вічна краса» в лабіринті смерті («Чорна Пантера і Білий Медвідь»); 4) модель альтернативної історії як гіпотеза: ідеологемні інтенції краси («Раб краси»). Дослідники стверджують, що у творах В. Винниченка «інтенсивність потоку життя, сила вияву життєвого інстинкту виводить на перший план сильну динамічну особистість» [5, с. 79]. Контексти виявляють як об'єктивацію фізичної сили персонажа (*Як дикий звір накинувся він [Андрій] – КС, с. 28*), так і поєднання з елементами краси (...*з великими палаючими очима, з міцно стиснутими устами, зігнута, вона [Муся], здавалась якимсь дивним, прекрасним звіром, сильним, напруженим, диким – КС, с. 501*).

В ідіолекті В. Винниченка концепт *краса* зазнає вербалізації на основі ментально-лінгвального комплексу, завдяки лінгвокреативним здібностям автора, що стимулюють творчу діяльність і забезпечують самотність образної картини світу письменника. Складники тріади «істина – добро – краса» можуть трансформуватися, специфічно виявлятися в різних контекстах, виявляти свою особливу значущість для конкретного твору або окремого контексту. В основі об'єктивації авторського «Я» лежать різні механізми, засоби та способи моделювання відповідної шкали цінностей, репрезентації абсолютно свого змісту й лише свого бачення *краси*. Ілюстрацією можуть слугувати, наприклад, такі контексти: 1) *Шапочка мовчить... Я бачу зеленкувато-сірий ірис з крапками, трикутничками, вогку баньку; бачу під нижньою повікою зворушливі, синяві, злегка випуклі скули, де трохи ластовиння, – все таке знайоме, рідне, хвилююче* (ЗКМ, с. 156); 2) *Люблю тебе... Але, люблячи, хочу, щоб не тільки твої очі й губи були мої. Я хочу, щоб душа, розумієш ти, душа твоя була вся моєю, без секретів, тайн, Трохимів... Ах, дітко, та покинь ти свою красу!.. Не всі ж – Трохими, звіри, єсть вище краси твоєї. І я люблю в тобі те, що вище краси, вище цього звірячого* (ВП, с. 116); 3) *Крізь гуркіт, дзвкіт, скрегіт міста пробивається гунява, схлиплива мелодія катеринки, – обідрана старчиха з проваленим носом серед ярмарку ділового, заклопотаного натовпу. От схлипує і гугнявить катеринка. І яким ніжним сумом віє од цієї гунявості, коли подумаєш, що завтра, може, ти будеш мертвий і ніколи-ніколи не почувєш її ... І ця катеринка, і клаптик неба ... все ж це життя, все повне свого змісту й своєї краси* Гуняво схлипує старим-старим романсом катеринка і часом по-старечому збивається й кашляє (ВТ, с. 515).

В ідіостилі В. Винниченка вербалізація концепту *краса* здійснюється способом експліцитного та імпліцитного вираження значень лексем, що називають, позначають це поняття. Експліцитне вираження поняття *краса* забезпечують лексеми-вербалізатори, до складу семантичних структур яких уходять слова, що називають (позначають) концепт: *краса, врода*, похідні від них означальні слова – *красивий, красний, прекрасний, вродливий*, а також семантично близькі прикметники – *гарний, хороший*. Значеннєві плани названих лексем репрезентують ознаку *краса* як рису, властивість, притаманну певним суб'єктам (персонажам), об'єктам чи явищам довкілля. Такі лексеми забезпечують загальне зовнішнє портретування персонажів, не конкретизуючи окремих деталей: *...гарячився високий гарний циган* (КС, с. 41); *Ілько подивився на Мотрю: дивно хороша вона була, хороша, як радість, як молоде, тепле чуття, хороша, як мрія бажана* (КС, с. 49).

Вербалізацію концепту *краса* в ідіолекті автора часто забезпечують гетерогенні характеристики фрагментів довкілля. Так, персонаж Гертруда («Сонячна машина») красу й гармонію життя пов'язує з низкою фізичних та матеріальних чинників, серед яких наявність молодості, здоров'я, краси; родини, помешкання, одягу, їжі; свободи, вільного часу; задоволення життєвих потреб, інстинктів тощо: – *Ах, Елізо, як може бути гарно, прекрасно жити. Ви уявіть собі, що коли ми будемо працювати всього по дві обов'язкові години на день... то ми всі... будемо мати, перше – прекрасні помешкання, друге – чудові, зручні, розкішні меблі, третє – в кожній кімнаті буде кіно, екран, телефон, кіногазета, радіофотографії з усього світу, четверте – всі ми будемо носити найтонше полотно, шовки, найкращі матерії, п'яте – в кожного буде авто, аеро всяких систем, шосте – ми зможемо літати з одного кінця землі на другий, ніяких кордонів...* (СМ, с. 529). У романі «Сонячна машина» відбито ностальгічні мотиви, несхвалення сучасного письменникові ладу, життєвих принципів, за якими всі люди, на думку винахідника сонячної машини Рудольфа Штора, глибоко нещасні; тугу за майбутнім. Останнє змодельовано автором за законами утопійного жанру – як життя в раю.

Отже, ідентифікатором ідіолекту В. Винниченка є авторська концептуальна картина світу. До знакових одиниць текстових структур письменника належить індивідуально-авторська вербалізація універсальних та національно маркованих концептів, які стали константами ідіолекту письменника, виявами його індивідуального осмислення фрагментів національної картини світу. Концептосфера ідіолекту В. Винниченка репрезентована

сукупністю вербалізаторів тріади «істина – добро – краса». Самобутність вербалізації концепту *краса* забезпечують значеннєві плани лексем і фразем у їхньому стилістичному аспекті, у парадигматичних і синтагматичних зв'язках, ситуативно-функціональному навантаженні в художньому тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Концепт // «Українська мова». Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 2007. – 853 с.
2. Гриценко П. Ідіолект і текст / Павло Гриценко // Лінгвостилістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка : [Зб. наук. праць, присвячен. 70-річчю від дня народж. проф. С. Я. Єрмоленко]. – К., 2007. – С. 16–43.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 304 с.
4. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я : научний журнал. – Симферополь : ТНУ, 2002. – № 32. – С. 51–53.
5. Ковальчук О. Краса і сила у практиках повсякдення : [монографія] / О. Ковальчук. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – 166 с.
6. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі / М. Кочерган // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 24–29.
7. Леденева В. В. Особенности идиолекта Н. С. Лескова : средства номинации и предикации : дисс. ... доктора филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В. В. Леденева. – М., 2000. – 481 с.
8. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 613 с.
9. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : [монографическое учебное пособие] / Е. А. Селиванова. – К. : ЦУЛ, Фитосоцицентр, 2002. – 336 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- Винниченко В. Записки Кирпатого Мефістофеля : Роман, повість, оповідання, п'єса / В. Винниченко. – Х. : Фоліо, 2008. – 382 с. – ЗКМ.
- Винниченко В. К. Вибрані п'єси / В. К. Винниченко ; Авт. вступ. ст. М. Г. Жулинський. – К. : Мистецтво, 1991. – 605 с. – ВП.
- Винниченко В. К. Вибрані твори : Оповідання. Повість. Романи / Передм. Л. С. Дем'янівської / В. К. Винниченко. – К. : Грамота, 2005. – 928 с. – ВТ.
- Винниченко В. Краса і сила : повісті та оповідання / В. Винниченко. – К. : Дніпро, 1989. – 752 с. – КС.
- Винниченко В. Солячка машина : [роман] ; Післямова П. Федченка / В. Винниченко. – К. : Дніпро, 1989. – 619 с. – СМ.

REFERENCES

1. Batsevych, F. S. (2007). Kontsept [Concept]. V. M. Rusanivskyi, O. O. Taranenko et al. (Eds.), «*Ukrainska mova*». *Entsyklopediia – «Ukrainian language». Encyclopedia*. – Kyiv: «Ukr. entsykl.» [in Ukrainian].
2. Hrytsenko, P. (2007). Idiolekt i tekst [Idiolect and text]. *Linhvostylistyka : ob'iekt – styl, meta – otsinka – Linguistic style: object - style, purpose – assessment* (pp. 16-43). – Kyiv [in Ukrainian].
3. Yermolenko, S. Ya. (1999). *Narysy z ukrainskoi slovesnosti (stylistyka ta kultura movy) [Essays on Ukrainian literature (stylistics and language culture)]*. – Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
4. Zhaivoronok, V. V. (2002). Problema kontseptualnoi kartyny svitu ta movnoho yii vidobrazhennia [The problem of the conceptual picture of the world and its linguistic reflection]. *Kultura narodov Prychernomor'ia – Culture of the Black Sea peoples*, 32, 51-53 [in Ukrainian].
5. Kovalchuk, O. (2008). *Krasa i syla u praktykakh povsiakdennia [Beauty and strength in the practice of everyday life]*. – Nizhyn : Vydavnytstvo NDU im. M. Hoholia [in Ukrainian].
6. Kocherhan, M. (2003). *Movoznavstvo na suchasnomu etapi [Linguistics at the present stage]*. *Dyvoslovo – Divoslove*, 5, 24–29 [in Ukrainian].
7. Ledeneva, V. V. (2000). *Osobennosti idiolekta N. S. Leskova : sredstva nominatsii i predikatsii [Features idiolect N. S. Leskov: means of nomination and predication]*. *Doktor's thesis*. Moscow [in Russian].
8. Potebnia, A. A. (1976). *Estetyka i poetyka [Aesthetics and poetics]*. – Moscow: Iskusstvo [in Russian].
9. Selyvanova, E. A. (2002). *Osnovy linhvisticheskoi teorii teksta i kommunikatsii [Basics of the linguistic theory of text and communication]*. – Kyiv: TsUL, Fytosotsyotsentr [in Ukrainian].

The article outlines the main principles of studying the idiolect of V. Vinnichenko in the modern linguistic paradigm. The linguistic essence of the word «concept» is substantiated, the author's conceptual sphere of idiolect is characterized through the prism of the synthesis of national and individual consciousness, means and methods of verbalization of the concept beauty, which represents the original features of the system of figurative components of the writer idiolect.

Keywords: V. Vinnichenko's idiolect, concept beauty, conceptsphere, verbalization.